

СЛАВКО ГОРДИЋ

СВЕТИЛИШТА МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА

За многе је двадесети век столеће празног неба или, ученије речено, испражњене трансценденције, па им се отуд и религиозна осећајност, по речима Готфрида Бена, указује као „лош стилски принцип”¹ – утолико пре, рекли бисмо, што су епохални ломови просветитељских илузија о свету и човеку више подстакли нихилизам неголи обнову вере.

Али, макар у екстремнијим виђењима отписано као идеологија разборитих празноверица (Е. Сиоран), рационалистичко просветитељство је религији нанело тешке позледе. Црква ће, додуше, и на истоку и на западу, и у минулом и у овом времену, настојати да свој недомисливо велик узмак представи и као ново, драгоцено искуство. Тако ће Александар Шмеман устврдити како је волтеровска „рушилачка, антихришћанска критика (...) била корисна” јер је „са памћења Цркве спрала сву лажну позлату”, као што је и по руску културу и велику руску књижевност „петровско обраћање Западу било не само неизбежно, но и неопходно”.² И из другог правца, из угла „инославља” (како би рекао Шмеман), допире сличан глас: „У име разума борило се просвјетитељство за слободу духа и при том радикално рушило старе традиције. Сломио се поглед на свијет стар тисућу година.” И макар уважавао тековине тог времена, посебно укидање дискриминације према верницима других вера и прокламовање општих људских права, исти аутор не може нити жели да ублажи или релативизује истину да је про-

¹ Готфрид Бен, *Двосјеруки живоји*, прев. Мира Литричин, Светови, Нови Сад 1991, 102.

² Александар Шмеман, *Историјски љуји православаља*, прев. Марија Марковић и Бранислав Марковић, Митрополија Црногорско-приморска, Подгорица 1994, 56 и 375–376.

светитељски рационализам „кршћанству донио једну од најтежих и најопаснијих криза у читавој повијести”.³

У српској прози, окренемо ли се нашој теми, лако пада у очи безмало неизбрисив траг доситејевске, марковићевске и скерлићевске критике цркве и црквеног живота. Не мењајући много тематско-идејне позиције деветнаестог века у сликању црквеног света, и Вељко Милићевић (у роману *Бесџуће*) и Вељко Петровић и Милан Кашанин (оба у приповеткама) показују готово саморазумљиву критичност, уз повремено благонаклон хумор двојице приповедача. Бошко Петровић ће такав приступ ублажити рефлексивно-меланхоличним валерима, а Милорад Павић и Горан Петровић скретањем у поетско-ониричку фантастику. Међутим, сам „поглед на свијет стар тисућу година” (или двапут толико) није још нити ће, вероватно, икад бити потпуно напуштен. Кад је о писцима реч, животни и стваралачки случај Исидоре Секулић је посебно речит, макар и не био увек јасно сагледан.⁴

Поезија пак никад није живела од трезвености и критичности, па је чак и у тренуцима изричитог друштвеног ангажмана опстајала оним и по оном што је у њој универзално, свевременско. Увек су њени путокази на великим временским и просторним раздаљинама. Штавише, макар по Октавију Пазу, поезију с религијом везује заједничко порекло. Песма је, по једном читању песништва Миодрага Павловића, „чувар сакралне формуле трајања”.⁵ Побуна против таквог њеног статуса и мисије, и кад је оправдавају епохалне околности, као и у случају неких видова бунта у поезији Душана Васиљева, код раног Црњанског и у есејистици Светислава Стефановића⁶, углавном дели судбину сличних одзива, уметничких и неуметничких, врелим актуелностима времена.

---

³ August Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, prev. Josip Ritig, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1983, 271–272.

⁴ Сведочења њених савременика обележава упадљива неподударност увида. Док је по мишљењу Милана Кашанина (судећи по још необјављеној његовој биографији из пера Радована Поповића) Исидора била агностик, дотле јој Јелена Скерлић Ђоровић (*Животи међу људима – мемоарски записи*, Академска књига, Нови Сад 2014, 195) приписује „слепо веровање”, које се чини „скупљено, кад се узме у обзир њена интелигенција и огромно знање”. По новијим читањима, Исидора је цезнула за бесмртношћу у знаку „монистичког устројства васељене и човека” (Бојана Стојановић Пантовић, *Расјони модернизма*, Академска књига, Нови Сад 2011, 97), еволуирајући у својој религијској осећајности од индивидуалистичко-експресионистичких до догматско-канонских становишта (видети: Милан Радуловић, *Културна идеологија Исидоре Секулић*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2011).

⁵ Тања Крагујевић, *Божанство њесме*, Просвета, Београд 1999, 14.

⁶ Видети: Светислав Стефановић, *Погледи и њокуцаји*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1919.

Друге је врсте, наравно, системско-идеолошки атак на идеју и праксу сродства и орођавања сакралног и песничког у времену командног атеизма. То доба је, срећом, иза нас. Ваљда прва у низу антологија и хрестоматија оваквог поетичко-тематског профила, књига *Српско религиозно њесништво двадесетог века* Павла Зорића⁷ представља нам део новијег наслеђа са унеколико неодређеним предзнаком духовне, религијске, религиозне (или „религиозне“) поезије, где међу укупно четрнаест заступљених песника доминирају бројем својих наслова Миодраг Павловић, Јован Дучић, Љубомир Симовић, Момчило Настасијевић и Николај Велимировић (са ширим избором из његове ритмичке прозе). Уз сва признања антологичару, било је у текућој критици и примедба о половично обављеном послу, како због недовољно диференцираних поетичких, идејних и стилско-реторичких релација и поступака у истраженом песничком корпусу, тако и због необјашњивог одсуства стваралаца који би тај корпус учинили веродостојнијим и богатијим.⁸ Сама чињеница да је управо Миодраг Павловић – испред свих овде поменутих и непоменутих, у великом луку од Лазе Костића и Алексе Шантића до Слободана Ракића и Милосава Тешића – запосео у овом избору најистакнутије место и највише простора, налаже обавезу да овом песнику чак и у проблемски суженом домену наше теме укажемо посебну пажњу.

*

У импресивном опусу Миодрага Павловића тренуци и теме условно назване религиозне инспирације нису никаква реткост, те отуд не чуди што су овог песника и критичара, по једном новијем подсећању, и „модернисти“ и „реалисти“ потказивали за тамјан и православље, а његову *Анџолођију српског њесништва* (1964) проказали као „црквењачку, поповску и мироточиву“.⁹ У великом броју наслова Павловићевих песничких и прозних књига нису ретки они који изричито указују на религиозно-филозофску тематику, какав је случај с поемом *Он* (1989), романом *Други долазак или*

⁷ *Српско религиозно њесништво двадесетог века*, избор и предговор Павле Зорић, Просвета, Београд 1999.

⁸ Бојана Стојановић Пантовић („Реч љубав је најдужа молитва“, *Летопис Матице српске*, књ. 465, св. 3, март 2000, 332–338) указује на неоправдано заобиђене Милету Јакшића, Диса и Срезојевића, те неколико песника с краја века (Милутина Петровића, Новицу Тадића, Злату Коцић и Ђорђа Нешића, који се „враћају новој артикулацији светлости из перспективе хагиопоетизације света, управо кроз вид различитих мистичких или спознајно-критичких искустава“.

⁹ Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике*, II, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2008, 589.

Ћрослава смака свеїа (2000) и књигом поетско-прозних записа *С Христїом неїремице* (2001).

Као и његови савременици и, унеколико, поетички сродници, Симовић, Ракитић, Тешић и Нешић, и Павловић неретко свој инспиративно-тематски подстицај налази у неком од више или мање нам знаних *свеїилициїа*. Симовића, тако, после и пре толиких других, надахњују Хиландар, Девич и Студеница, али и понеки детаљ из млађих сакралних здања („Руке Богородице вождовачке”), Ракитића Дечани, „свечево лице” из Велике Хоче, Самодрежа, Богородица Љевишка и Ђурђеви ступови, Нешића храмови у Даљу, Ораховици и Вуковару, док Тешића углавном памтимо по дугим бројаницама имена наших манастира у контексту несрећне теме српских сеоба. Макар понеко од њих понекад, као Симовић у песми „Петропавловска тврђава”, одлутао у потрази за песмом и у дијалогу са „безграничним Богом” до каквог далеког „града-гарнизона” или „тврђаве-затвора”, наши се песници махом држе наших етничких и конфесионалних адреса. Павловић је у том погледу унеколико друкчији, што донекле компликује наш мали задатак.

Наиме, Павловићу је, како је једном запажено, у његовој песничкој одбрани од „зла које захвата све и прети свему” неопходан „толики простор” и „призивање толике историје” да се он „пишући, служи и виђењем Ловћена и Пиринеја, Косова и Рајне, Делфа и Цариграда, Пиндара и Диса, Анице Савић Ребац и Хелдерлина, Арла и Јерусалима, Кнеза Лазара и Јованке Орлеанке, византијских царева и хришћанских мученика, светогорских манастира и торњева Руана”.¹⁰ Тај ход светом и његовом историјом, та ходочашћа и странствовања као да међу толиким Павловићевим књигама најбоље посведочује његово *Хододарје* (1971), песничка збирка коју бисмо могли назвати поетским путописом од чијих шест циклуса три – „Откриће севера”, „Сазвездан ход” и „Хододарје” – и мотивиком и насловима песама упућују на географске раздаљине својих инспиративних полазишта од катедрале у Мајнцу и клаустера у Елнеу на северу до „солунских двора” и атоских манастира на југу.

Није, међутим, *Хододарје* у првом реду *їоезија їросїїора* нити, поготово, *їриїодна їоезија* (у најлепшем смислу речи), како се то махом тврдило у првим критичким читањима ове књиге. Туђа културноисторијска средишта нису, *їо себи*, примарна преокупација нашег путника, нити је његово путешествије (са елементима интиме и заљубљеничког сапутништва) искоришћено понајпре

¹⁰ Љубомир Симовић, „О поезији Миодрага Павловића”, *Дуїло дно*, Стубови културе, Београд 2001, 281–282.

као оквир једног љубавног дневника. Сврха је друкчија и виша – „ово је књига путовања и тражења, путовања које (...) постаје духовно ходочашће до сопственог идентитета”, како стоји у непотписаној рецензентској белешци уз прво издање *Хододарја*. Песнички субјекат проноси светом и слику нашег наслеђа и нашег *йворачког духа*. Тако ће у *Хододарју* у неразлучивом амалгаму с доживљајем туђине (и љубави у туђини) засветлети и призрак наших купола и наших фресака („Salzburg”). У замишљеном обличју давнашњег поклисара, озареног колико и клонулог од дуга пута, уручиће песник латинској господи поздраве од словенске браће, Владислава, Нинослава, Растислава и Гојка, као и позив да узврате посету племену чија је песма „лепи крик” („Посвета св. Трофиму у Arles-y”). Среће се тако у овим стиховима, у особеном преплету и размени својстава и дарова, *различитије културе*, поднебља и судбине. Тај ће се „укрштај”, као и у знаменитој песми Лазе Костића (којом, нимало случајно, и почиње поменута Зорићева антологија), разазнавати већ и на језичко-ортографском плану: српску, ћириличку текстуру прошараће страна, нетранскрибована имена – Amien, Chartres, La Rotonda, Salzburg, Tavant, Meinz, Serbonne, Elne, Arles.¹¹

Павловић, међутим, не би био што јесте – песник сложених и амбивалентних порука и тоналитета – кад и речену чистоту и милошту нашег побратимства с другим и друкчијим народима не би осенчио скепсом и „црно-хуморном самоиронијом”.¹² Отуд у *Хододарју* и понеки драматичан и болно отрешњујући акценат, попут дистиха из песме „Обраћање пријатељу” III: „Тамо где је сва наша нада / нико о нама ништа није чуо.” (Нежељену актуелност овог исказа додатно појачава чињеница да смо се у међувремену и те како рашчули смишљено оркестрираном сатанизацијом управо тамо где беше „сва наша нада”). Ако је до утехе, или бар равнотеже, чућемо од песника и вест како „ето, за нас већ Неко зна”. Али то знање пребива у другом (географском) и друкчијем (метафизичком) подручју: „Минемо кроз град крај многих лица, / но друга лица зову оданде / са зидова светих на Југу, / ето, за нас већ Неко зна / и ми смо довел. / Строга нас рука држи / да живимо по закону раја” („Salzburg”).

„Зидови свети на Југу” чекају песника и његовог читаоца на Светој Гори, у Македонији и Србији, у Охриду, Призрену и Београду.

¹¹ Видети: Славко Гордић, „Поезија као размена дарова: *Хододарје* Миодрага Павловића”, *Размена дарова*, Народна књига – Алфа, Београд 2006, 20–21.

¹² Зоран Глушчевић, „Поезија Миодрага Павловића између ритуално-магијског и сатирично-пародијског”, поговор *Изабраним делима Миодрага Павловића*, *Поезија II*, „Вук Караџић”, Београд 1981, 270.

Песме последњег циклуса, чији је наслов и наслов збирке, инспиришу понајпре трагови Св. Саве на Атосу, руски манастир у коме је пострижен и његова испосница у Карејској ћелији. Пети, претпоследњи циклус пак насловљен је једноставно колико и прецизно: „Здања”. Ма колико комплексан, понекад и замагљен лирским апстракцијама, Павловићев песнички говор и овде подразумева нужност одбране самосвести и идентитета. Храмови¹³ могу другде имати само сакралну природу и функцију. У нашем случају, цркве и манастири, као и песме о њима, уче и да нам ваља сабрати своје добро, и „научити пјесан” о његовој бесценој вредности и недомисливом значају. Зато песма „Сликање Љевишке цркве у Призрену”, закључна у овом циклусу, својим завршним стиховима онако грчевито и очајнички брани од историјског невремена знаке нашег духовног присуства: „Слико, стани, / не иди мимо века! / Ако и ти одеш, / ко ће нама да се нађе?”

Од укупно пет песама из овог циклуса – од којих једна („Здање Девича”) и самим насловом и спрегом назнаке „историјског знања” с митским прапамћењем – подупире његов наслов, као да су две у изразитој милости потоњих приређивача и антологичара.¹⁴ То су „Св. Јован Канео” и „Ружица, Калемегдан”, које су, међутим, висином поетске транспозиције толико далеко од својих емпиријских повода да читалац, кад не би знао наслов, не би могао погодити која су *здања* мотивска подлога ових песама. У првој као да тек синтагма „јато византијског кровља” и стих „тај облик четвртост и саздан на брегу” упућују на инспиративно извориште ових стихова – цркву код рибарског села Канео крај Охрида, подигнуту на хриди изнад Охридског језера пре 1447, која има тлоцрт правилног крста и грађена је под јаким утицајем архитектуре у Епиру, што дознајемо од изучавалаца нашег сакрално-културног наслеђа. Загонетна и чаровита, песма својим завршним нагласком наслућује врхунац „орфејског зрења”, које надилази и саму смрт. У другој песми пак сазданој за разлику од прве у певнијој форми, с мање-више регуларно римованим катренима, још је упадљивија

---

¹³ Здања из Павловићевог наслова су храмови, а храм (и храмовност) честе су његове лексеме (и теме) како у поезији тако и у познијој есејистици. По Александру Шмеману, „од Константиновог времена грађење храмова постаје једно од главних обележја црквеног живота”. Појава храмова, међутим, не значи некакав преокрет у црквеној свести, нити њено „враћање на утрвену стазу храмског схватања” религије. (...) Појава храмова, дакле, не мења ништа суштински у Цркви већ, напротив, сам храм испуњава новим смислом” (А. Шмеман, нав. дело, 138).

¹⁴ Видети: Изабрана дела Миодрага Павловића, књига прва, *Поезија* I, „Вук Караџић”, Београд 1981. и Миодраг Павловић, *Поезија*, Просвета, Београд 1986.

раздаљина између насловом назначеног мотивског упоришта и његове поетске надградње. Да нема молитвених синтагми и исказа (*Pater noster* и *дажд нам днес*), стихови би нам звучали као заносна љубавна песма. Ружица из наслова, међутим, сигнализује везу земаљског и небеског, еротског и сакралног. Наиме, место и име самог *здања* подразумевају историјска и легендарна сећања без којих би песнички семантизам остао варљив, па и недокучив. Ваља нам, опет, трагати за посебним знањима, с којима увек рачунају творци *ерудитијне* поезије, какав је махом и Миодраг Павловић. Дакле, Ружица из наслова (рецимо само то), као име најстарије београдске цркве, која је била посвећена Пресветој Богородици, чува сећање на народно предање по коме су сестре Ружица, Марица и Цвета на простору београдске тврђаве подигле по једну цркву као своју задужбину. Зна се и да једна стара народна песма помиње цркву Ружицу на београдској тврђави. Присетимо ли се сад да у свим песмама *Хододарја*, „има и понешто из сфере приватне песникове осећајности”,¹⁵ као и осведочења (саопштеног, додуше, поводом Павловићеве поеме *Бексџива њо Србији*) да „идеална жена такође може бити представљена метафором храма” и да „купола на храму симболизује људску устремљеност ка небу”,¹⁶ онда ће нам и вертикала вишезначности песме „Ружица, Калемегдан” – као и понеке друге, такође инспирисане доживљајем духовних светилишта и културних здања – бити и евидентнија и прихватљивија као Павловићев поетички постулат.

Управо неки важни видови те вишезначности морају, међутим, овај пут изостати из нашег видног поља. То се посебно односи на иронијско-пародијску ноту у песниковом доживљају неких историјских и митских тема, па и религијских догми и филозофских доктрина, што је особито видљиво у књигама из најближег суседства *Хододарју*, у *Великој Скиџији* (1969), *Новој Скиџији* (1970) и *Светлим и тамним ѡразницима* (1971). Без „успостављања дијалогског, покаткад и полемичког дискурса”,¹⁷ као да није ни било могућно Павловићево обликовање поетског виђења наше и опште повести и културе, с њиховим драматичним и преломним обртима, чија транспозиција налаже безмало еписки приступ, па и драмско-сценски, с неизбежном поделом „маски” и „улога”, чији гласови каткад бивају и апокрифни, јеретички, па и богохулни.

¹⁵ Богдан А. Поповић, „Три принципа стваралачког универзума” (предговор), М. Павловић, *Поезија*, XVIII.

¹⁶ П. Зорић, нав. дело, 18.

¹⁷ Ђорђе Деспић, *Порекло њесме – ѡишенија инѡтерѡексѡуалности у ѡпоезији Миодрага Павловића*, Агора, Зрењанин 2008, 17.

Има, међутим, у Павловићевом доживљају света, човека и културе једна битна константа, која, узгред речено, као да мотивише и оправдава овај запис, од његовог наслова до ових, завршних редака. То је песникова приврженост храму. „Приврженост храму, мистичној истини храма као творевини прожетој светашћу, главно је обележје поезије овог великог песника у периоду његове стваралачке зрелости.”¹⁸ Тако мисли Павле Зорић, поткрепљујући тврдњу стихом из овде поменуте поеме *Бекџива йо Србији* (1979): „Моја душа хоће светилиште”. Не налазимо у овом часу лепших и тачнијих речи за крај наше непретенциозне белешке.

---

¹⁸ П. Зорић, нав. дело, 18.